

Ellentmondások, újraértelmezések az I. világháború kapcsán¹

Az I. világháború kitörésének századik évfordulóján újabb kötettel jelentkezett a Bukaresti Egyetem neves történészprofesszora, Lucian Boia. Ezúttal is inkább elméleti jellegű munkával állunk szemben, olyanval, amely a szerzőtől megszokott módon szemléletében hoz újat, s teszi mindezt irodalmi igényű megfogalmazásban. Úgy véli, hogy száz év elteltével immár szükség van az események előítéletek nélküli újraértékelésére, olyan vélemény kialakítására, melyet az egykor szemben álló felek egyaránt elfogadhatnak. Kötetével nem a teljességre törekszik, hanem néhány kulcsfontosságú kérdést kíván körüljárni. Mindehhez fogódzóként az első világháború eseményeinek lényegre törő kronológiáját mellékeli.

A kötet első fejezeteiben átfogó jellegű kérdéseket feszegetve történetfilozófiai, -elméleti megközelítésből vizsgálja a szerző, vajon elkerülhető lett volna-e az első világháború, majd közvetlen következménye, a második világháború? Ezt követően a *Bűnösök, hibások, vétkesek* című fejezetben a felelősség kérdését veti fel. Időben visszanyúlva igyekszik megtalálni a történések gyökerét, legkülönbözőbb aspektusból elemezve azokat. Hibásnak tartja azt a nézetet, amely szerint a központi hatalmakat terheli a kizárólagos felelősség az eseményekért, hiszen a történelemben nem létezik egyetlen igazság, így ez esetben is minden résztvevőnek megvan a maga nézőpontja. Boia a kérdést a különböző országok perspektívájából vizsgálja, kifejezetten elveti a kettős mérce alkalmazását. Különösen árnyaltan igyekszik elemezni Németország helyzetét. Ennek során kitér a kutatás frissebb eredményeire, melyek finomították a korábbi, a háború kirobbanásában kizárólag Németországot felelőssé tevő képet.

A továbbiakban Románia I. világháborúban játszott szerepét elemzi a szerző, amire ezúttal itt bővebben is kitérünk. Amint a *Románia, a szerencsés* című fejezetben kiindulópontként megjegyzi, az ország I. világháborús szerepvállalását – érthető módon, hiszen ekkorra tehető a modern Románia megszületése – nemzeti mitológia övezi. Mitikusnak tartja a románság nemzeti egységre való törekvését „évszázados álomként” bemutatni, amely akkor bukkant volna fel, amikor ez a gondolat még senki más nem foglalkoztatott Európában. A mítoszok közé sorolja azt a véleményt is, miszerint Romániának az antant oldalán történő hadba lépését, melynek célja Erdély felszabadítása volt, szinte teljes egyetértés övezte volna, mint ahogy arról is többnyire hallgatnak az elemzők, hogy Erdélyt választva Románia látszólag véglegesen elveszítette Besszarábiát.

Boia érvekkel alátámasztva azt állítja, hogy noha az események kimenetelének ismeretében általában a történészek azt hangoztatják, hogy Nagy-Románia megteremtése

¹ Boia, Lucian: *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări.* [Az első világháború. Ellentmondások, paradoxonok, újraértelmezések.] București, Editura Humanitas, 2014. 120 p.

Románia 1916 nyarán történt hadba lépésének következménye, a maga idejében ez inkább meggondolatlanságra vallott, mivel a román hadsereg teljesen felkészületlennek bizonyult a modern háborúra. Ion I. C. Brătianu miniszterelnöknek ez a hazardírozó cselekedete nem körültekintő volta miatt sült el jól, hanem mert Románia 1918-ban „nyerő lapot húzott”. A szerző kétségbe vonja, hogy beszélhetünk arról, miszerint a hadba lépés megfelelt volna a „nemzeti ideálnak” egy olyan társadalomban, melynek 70%-a parasztszármazású és 60%-ban írástudatlan volt és valószínűleg nem is hallott az említett nemzeti eszméről. A közvélemény, melyre e vonatkozásban sokszor hivatkoznak, voltaképpen egy olyan, jóval szűkebb réteget jelentett, amely rendelkezett bizonyos műveltséggel, közügyek iránti érdeklődéssel. Az úgynevezett nemzeti ideál beteljesítésén túl Románia motivációi között is megfigyelhetők expanzionista törekvések, az etnikai határvonalakon túli terjeszkedés szándéka, még ha a nemzeti mitológia ennek ellenkezőjét állítja is – írja Boia, a „Dnyesztertől a Tiszáig” jelszót említve. „Amikor mindenki területi igényekkel lépett fel, miért gondolnánk, hogy Románia volt a szerénység megtestesítője?” – vallja a szerző. Elemzésében a bukaresti történész külön kitér a román politikai elit németbarát részére, akiket az események után mintegy árulókként kezeltek (például a Konzervatív Párt tagjainak körülbelül a fele németbarát volt, köztük olyan vezető egyéniségek, mint Petre P. Carp, Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman). Érdekes tényként állapítja meg, hogy a „németbarátok” száma növekszik, amint az értelmiségi elit csúcsaihoz közelítünk.

Az elemzés foglalkozik Besszarábia és Erdély helyzetének vizsgálatával, és megállapítja, hogy akármilyen nehéz viszonyok között is éltek az erdélyi románok 1918-at megelőzően, körülményeik össze sem voltak hasonlíthatók a besszarábiai nemzettársaikkal. Erdély esetében ugyanis két erős egyházi szervezetre, az ortodox és a görög katolikus püspökségekre támaszkodhattak, jól kiépített iskolarendszerük volt (még ha főképpen elemi iskolákról volt is szó, néhány líceummal és egyetem nélkül), sajtótermékeik jelentek meg, román bankok működtek és szoros kapcsolatot ápolhattak Romániával. Magyarország minden hibája mellett egy alkotmányos, parlamentáris jogállam volt, ellentétben az autokratikus Oroszországgal, ahol a besszarábiai románok szisztematikus és hatékony eloroszosításnak voltak kitéve. Boia felhívja a figyelmet egy másik lényeges különbségre is. Erdély államisága kezdetétől fogva Magyarország része volt, és a középkori magyar állam szétszakadása után is az uralkodó elit az egykori Magyar Királyság példáját követte. A románok többségben lévén tehát csak etnikai jogot formálhattak Erdélyre, de történelmi jogigénnyel nem léphettek fel, nem vádolhatták a magyarságot azzal, hogy valaha is elszakította volna Erdélyt Romániától vagy a korábbi vajdaságoktól, ellentétben Besszarábia és Bukovina esetével. Érdekes megállapításként felhívja a figyelmet a németbarát román politikusok érvelésére, miszerint ha Románia Oroszország oldalán nyertesként zárja a háborút, az akármilyen nagyra való Románia eltörlődne a cári birodalom mellett, és az Osztrák–Magyar Monarchia eltűnésével megteremtődik a lehetősége Oroszország közép-európai terjeszkedésének, mely így elnyeli Romániát is. Utólag mindez jó meglátásnak bizonyult, mivel félelmük később ugyan, de a II. világháború után beigazolódtak, hiszen a Szovjetunió „rátette a kezét” Közép-Európará.

A szerző ráirányítja a figyelmet a Románia I. világháború végi helyzetében rejlő paradoxonra, hiszen az ország Erdellyel, Bukovinával és Besszarábiával való kiegészülése nem győzelmek eredménye volt, hanem „egy katasztrofális vereség után következett be”. Ezzel kapcsolatban idézi Petre P. Carp konzervatív politikust, aki azt nyilatkozta, hogy Románia annyira szerencsés, hogy nincs is szüksége hozzáértő politikusokra. Újszerű véleményt fogalmaz meg a bukaresti történész akkor is, amikor felveti, hogy érdekesnek tartja a legtöbb román történész felháborodását a romániai német megszállás keménysége és a bufteai

(1918. március) és a bukaresti béke (1918. május) igazságtalanságai miatt, miközben nem a központi hatalmak támadták meg Romániát, hanem fordítva, és érthető módon ez a lépés árulásként is értelmezhető volt.

Boia külön megvizsgálja az erdélyi románságnak az ókirálysággal való egyesüléssel kapcsolatos viszonyát, annak ellenére, hogy a román történészek nagy része egyértelműnek tartja, hogy ezt mindannyian akarták. A regáti románokkal szemben – állítja –, akik csak nyerhettek az Erdéllyel való egyesüléssel, az erdélyi románok ugyan megszabadultak a magyarok uralmától és nemzettársaik közé kerültek, ám vesztenivalójuk is volt: elveszítették identitásuk egy részét, hiszen a balkáni Bukaresthez képest a románságon belül a Közép-Európához tartozást képviselték. Az erdélyi románok társadalmá sokkal koherensebb volt, mint a Kárpáteken túliaiké. Nem voltak meg benne az utóbbira jellemző nagy vagyoni, társadalmi, kulturális különbségek. Az erdélyi román értelmiség döntően német műveltségével szemben – mely mellett a dualizmus korában a magyar kulturális hatás is nagyon megerősödött – az óromániai értelmiség körében döntően a francia műveltség volt az uralkodó. Egy közelmúltbeli kutatás eredményeire hivatkozva a szerző megállapítja, hogy a korszak erdélyi román értelmiségije közül legtöbben magyar (Budapest, Kolozsvár) és osztrák (Bécs, Graz) egyetemeken tanultak, és csak kevesebben képezték magukat regáti felsőoktatási intézményekben. A szerző hangsúlyozza, hogy az erdélyi románok többes kötődésűek voltak: ugyan Bukaresthez vonzódtak, ugyanakkor Bécshez is kötődtek, és a politikai ellentétek dacára nagyban közelítettek a magyar nyelvhez és kultúrához is. Véleménye szerint, noha óhajtották a Romániával való egyesülést, de nem jobban, mint ahogyan egy megreformált Monarchián belüli életet. Az erdélyi románok nemzeti mozgalma nem a Regáttal való egyesülést tűzte ki céljául, hanem Erdély autonómiájának visszaállítását, majd a többiekkel azonos jogok biztosítását. Boia következképpen úgy véli, hogy az erdélyi románok az akkori Románia és az egyenlő nemzetek konföderációjaként létrehozni óhajtott Monarchia közül az utóbbit választották volna. A háború végén, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően azonban már csak a Romániával való egyesülés volt a számukra elfogadható megoldás. Véleménye alátámasztására egyebek mellett megemlíti, hogy 1914-ben, a háború kitörésekor kevés erdélyi román választotta nyíltan Romániát, például Vasile Lucaciu és Octavian Goga, akik oda is költöztek. Sokan hűségükről biztosították a Monarchiát, valamint az ókirályságban élő neves erdélyi román származású értelmiségiek közül is többek, például Ioan Slavici író, a központi hatalmak vagy a semlegesség hívei voltak.

Visszatérve a háború eseményeihez, a bukaresti történész szerint mind saját nemzetei, mind Európa szempontjából az Osztrák–Magyar Monarchia jobb sorsot érdemelt volna. Véleménye szerint Románia számára az lett volna a legelőnyösebb, ha a háborúban mindvégig semleges marad, így megmenekült volna annak pusztításaitól, nem lettek volna veszteségei, és Erdélyt valószínűleg így is, „ingyen” megkapta volna.

Az *Igazság és igazságtalanság Versailles-ban* című fejezet a békeszerződések problematikáját vizsgálja, abból indulva ki, hogy meg kell próbálni nemzeti elfogultságok nélkül szemlélni a kérdést, hiszen az értékeléstől függetlenül ezek a békeszerződések vezettek a mai Európa megszületéséhez. Sem a II. világháború, sem a kommunizmus bukása a továbbiakban már nem módosította jelentősen a földrész politikai térképét. Az akkor létrejött nemzetállamok azóta sokkal homogénebbek lettek, létük megkérdőjelezhetlenné vált. Boia azonban vallja, ma már Európában nem Versailles-hoz kell viszonyítani; a történelem a határok eltörlése és nem a módosítása felé halad.

Tudjuk, hogy a háború lezárásakor az új európai rend alapját Wilsonnak a népek önrendelkezésére vonatkozó elvei képezték. Boia azonban ennek alkalmazását is kritikusan

szemléli, megállapítva, hogy ezeket különbözően gyakorolták a győztesek és a legyőzöttek esetében. Következetes életbe léptetésük például azt jelentette volna, hogy Németország-hoz csatolják a 6 millió osztrákot, illetve a 2,5 millió Szudéta-vidéki németet – de ezt nem tették meg, nehogy Németország megerősödjön. Ugyanakkor rámutat a kérdés összetett voltára is, arra, hogy a nyelvi azonosság nem lehet az egy nemzethez tartozás egyedüli kritériuma, ehhez hozzáadódik még a vallás, a művelődés és a közös történelem. Ráadásul éppen az Osztrák–Magyar Monarchiában az osztrák és a magyar magtól eltekintve a nemzetiségek mindenütt keverten éltek. A számszerű arány tehát még nem minden. (Például Csehszlovákiában több német élt, mint szlovák, noha ez utóbbi államalkotó nemzetnek számított.) Hasonlóképpen – állítja a szerző – Erdélyt sem nevezhették román tartománynak, hiszen lakossága vegyes volt. A románok számaránya 1910-ben épphogy meghaladta a lakosság felét, 53,8% volt, ami 1930-ban 57,8%-ra módosult. Emellett 1910-ben 31,6% volt magyar, illetve 10,8% német, mely arány 1930-ra 24,4%-ra és 9,8%-ra csökkent. Ha számszerűen a magyarok és németek kevesebben voltak is, történelmi, kulturális, gazdasági szerepük meghatározó volt. A szerző tovább árnyalva a képet rámutat arra, hogy még 1930-ban is a városokban a többségiek kisebbségben voltak. (A történelmi Erdélyben a városlakók 35,9%-a volt román, 39,8%-a magyar, 12,7%-a német; a Bánságban 35% román mellett 22,7% magyar és 31,3% német élt, a Partiumban 33,1% románon kívül 43,7% magyar, 16,7% zsidó és 3% német lakott a városokban.)

Boia a gyulafehérvári nagygyűlés kérdését sem kerüli meg, ahol 1918. december 1-jén kimondták Erdély egyesülését Romániával. Ezzel a szinte mitologikus jelentőségű eseménnyel kapcsolatban kevés román történész mer fenntartásokat megfogalmazni. Véleménye szerint ez a nagygyűlés nem nevezhető népszavazásnak, hiszen nemcsak a románoknak volt joguk dönteni a terület hovatartozásáról, hanem Erdély valamennyi lakójának, annak ellenére, hogy valószínűleg egy tényleges népszavazás is hasonló eredményre vezetett volna. A szerző azt is felveti, hogy mi lett volna, ha a referendum tétje nem csupán a Romániával való egyesülés, hanem Erdély Románián belüli helyzete lett volna, tehát felmerült volna az autonómia megteremtésének a lehetősége. Úgy véli, hogy etnikai hovatartozástól függetlenül az erdélyiek többsége az autonómiát választotta volna. Az erdélyi román politikusok ugyanis kezdetben maguk is emellett álltak ki, csak később hajoltak meg az egységes román nemzetállam eszménye előtt. A valóságban azonban 1918-ban csak részben volt egységes nemzeti állam Románia. A Regáton kívül (Dobrudzsát kivéve) a többi tartomány multietnikus és multikulturális jellegű volt – román többségbe ágyazottan.

Az I. világháború végén a francia értelemben vett politikai nemzetek államai valósultak meg, és miután a kisebbségeknek sehol sem biztosítottak kollektív jogokat, az így létrejött államokban a nemzetiségek rovására megerősödött a nemzeti tényező, ezzel is bizonyítva a nemzetállamok asszimiláló jellegét. Az etnikai homogenizálódás folyamata a II. világháború és a kommunizmus alatt tovább fokozódott. Ennek oka a kommunizmusra jellemző gazdasági és kulturális egyneműsítés mellett az etnikai csoportok kitelepítése és kivándorlása volt. Beszédes adat ebből a szempontból, hogy Romániában 1930-ban 71,3%-nyi, Erdélyben ugyanekkor 57,3%-nyi román élt, míg jelenleg az ország egészében 89,5%-nyi a románság aránya, Erdélyben pedig 75%, a magyarságé valamivel 20% alatt van, a németek szinte teljesen eltűntek. Erdély egyre jobban hasonlít Románia többi részéhez, a magyarság csupán a Székelyföldön van többségben.

Összegzőképpen Boia megállapítja, hogy a versailles-i békerendszer a többségi nemzetek megerősödését eredményezte a kisebbségek rovására. Megteremtői igazságot szolgáltatva egyes nemzeteknek nem törődtek Európa biztonságával, szétverték az addig fennálló

erőegyensúlyt. Az időlegesen partvonalra került Oroszország és Németország között egy destrukturált Európa maradt az önmaga sorsáról dönteni képes nemzetállamok hamis látszatával. Geostratégiai érzni lehetett az Osztrák–Magyar Monarchia hiányát, Közép-Európa voltaképpen védelem nélkül maradt a német és szovjet expanzióval szemben.

Az I. világháború következményeit vizsgálva a szerző a legfontosabbnak a demokratizálódási folyamat elindulását tartja. Mivel azonban e folyamat gyors volt és előkészítetlen, veszélyeket is rejtett magában. Így történhetett, hogy a II. világháború kezdetekor Európa egy része különböző totalitarizmusok foglyává vált. Valószínűnek tartja, hogy az I. világháború nélkül Oroszországban nem jutottak volna hatalomra a kommunisták, és így majd nem lett volna kommunizmus Közép-Európában, s talán a világ többi részében sem, ahol a szovjet mintát követték. A másik, közvetlenebb következmény a náciizmus kialakulása volt a háború végén megbüntetett Németországban, mely az I. világháború előtt nem volt sem rasszistább, sem antiszemita, sem expanzionistább, mint az európai nagyhatalmak – állítja Boia.

Végezetül a szerző azt a következtetést vonja le, hogy 1914 egy olyan kezdőpontot jelent Európa történetében, ahonnan nem tudjuk, hova fejlődik a világ, hiszen a szerinte elkerülhető első világháborút szükségszerűen követő második után indult el a földrész a lejtőn, miután mára már önmagát sem képes egyedül megvédeni. Mi pedig azt állapíthatjuk meg, hogy Boia legújabb kötete e jeles történelmi esemény elemzésének fontos állomása a román történetírásban.

Jakó Klára